

KARELERNE PÅ GRØNLAND

EN GENOPFRISKNING AF EN GAMMEL ORDTYDNING

Af Robert Petersen

Eskimoernes betegnelse for sig selv har været og er „inuk“, fl. „inuit“, med flere genkendelige variationer: ik, yuk, shuk. Grønlænderne har også sagt „inuk“ om sig selv. Endnu den dag i dag kan man særlig i den nordlige del af Grønland træffe folk, der kalder sig selv for „inuit“. Desuden bruges ordet som stamord i en række afledninger i betydningen „grønlandsk“. Disse former er delvis stivnede former. Således siger man „inumineq“, „grønlandsk mad“ i stedet for „kalâlîmineq“, eller f. eks. „înuineq“, „person, der har antaget grønlandsk levevis“.

Men da inuk tydeligt er et eskimoisk ord, er dets betydning som nationalitetsbetegnelse ikke netop begrænset til grønlænderne alene, men omfatter eskimoerne i almindelighed. Det har bare fået farve efter den afbrudte forbindelse med andre eskimogrupper. Skal vi forklare ordet nærmere, betyder det 1) menneske. 2) eskimo, 3) ejer, 4) mandskab, 5) ånd eller sjæl (kun til et begreb eller en død ting), 6) spilkort eller brikker under brug. - Hvad ordet egentlig siger, er vanskeligt at få hel klarhed over, men ved sammenligning med mange ord, der igen sammenlignes med andre ord, ses et utydeligt billede, der siger: „det eksisterende, værende, levende“. Ordets store udbredelse og til dels stivnede dannelser af det tyder på en høj alder.

Det var en mærkelig indledning. Men selv om det nok kunne regnes for et sidespring, er det først og fremmest et eksempel til sammenligning. Forlængst er grønslænderen nemlig begyndt at kalde sig selv for „kalâlîleq“. Ordet kendes i Grønland og i en del af Labrador, men begge steder betyder det „grønslænder“ og ikke „eskimo“. „Kalâlîleq“ som nationalitetsbetegnelse bredte sig i det forrige og i den første halvdel af dette århundrede nordefter, men muligvis også sydefter, alt efter hvor langt sydpå dets ekspansionscentrum lå. Men et sted i det sydlige Vestgrønland lå det. I modsætning til „inuk“ er der kun få ord, der er afledt til faste forbindelser af „kalâlîleq“; et eksempel er vist i forbindelse med afledningerne af „inuk“.

Det faktum, at „kalâlîleq“ ikke er til at definere efter sin opbygning, og kun lader sig definere efter sin brug, giver En let den tanke, at man står overfor et ældgam-

melt ord. Men ordets begrænsede og sene udbredelse tyder snarere på, at ordet er et forholdsvis nyt ord af europæisk oprindelse. Det er for så vidt kendt i hele Grønland, men den dag i dag bruges det næppe af alle grønlandere. Som nævnt kendes det også i Labrador, mærkeligt nok, og mistænkeligt nok ved brødremenighedens nuværende og tidligere missionsområder. Erdmann har i sin labradoreskimoisk-tyske ordbog „karålek“ med; det var i 1864. Thibert har fra vestkysten af Hudsonbugten „kalâdlit“ for grønlanderne, og af en tidligere Aivilik-eskimo fik jeg det svar, at han havde hørt ordet før – af Jacob Olsen. Der må måske her tilføjes, at Erdmann har haft mere eller mindre direkte forbindelse med grønlandske missionærer. Men der findes vist nok temmelig mærkelige beretninger om disse karâlit blandt Labradors eskimoer. Thibert har haft Schultz-Lorentzens ordbog som kilde.

Vanskeligheden ved at definere „kalâleq“ har medført, at en række ord, der nogenlunde ligner „kalâleq“ i udtalen, ofte sættes i forbindelse med „kalâleq“s oprindelse; mange gange kan det kun lade sig gøre ved at give fantasien frit løb og udfylde de manglende led i bevisførelsen, der altså ikke er nogen bevisførelse. Jeg skal ikke nævne alle de ord, der har været på tale. Men i Sydalaska har en eskimogruppe betegnelse for en åndemaner i ordet „katlâlit“. Det er et ord, der er fundet ved søgen med ønske om, at kalâleq skulle have eskimoisk oprindelse. Ikke desto mindre er ordet næppe rent eskimoisk, men indført fra Sibirien. Det er jo heller ikke stambetegnelse, men så at sige fagbetegnelse. Derimod synes det umiddelbart ikke, at afstanden mellem Alaska og Grønland skulle have nogen betydning imod forbindelsen mellem de to ord, selv om vi forgæves har søgt efter „katlâlik“ eller lignende ord i det mellemliggende område. Det er jo ikke sjældent, man finder det samme ord eller den samme ordform i yderkanterne af et område, men ikke i den mellemliggende del. Alligevel må vi udskyde „katlâlik“. Selv om det sidste synspunkt i almindelighed hverken ville tælle til eller fra, får det sikkert her sådant indhold, at ordene næppe kan have noget med hinanden at gøre. Sagen er den, at „katlâlik“ er fra Sydalaska, en anden eskimogruppe end grønlanderne, de canadiske eskimoer og nordlige Alaska-eskimoer. Hvis det bare ikke havde vist sig at være sibirisk (af nyere dato), så kunne man fantasere sig til et oldeskimoisk ord, men her er det svært.

Men lad os holde os til „kalâleq“. I begyndelsen af „kolonisationstiden“ optrådte ordet i flere forfatteres bøger og havde da to former „kallâlek“ og karålek“. Poul Egede skrev i sin ordbog (1750): karålek, P. Olsen Walløe kaldte dem „innuit eller Kallaler“ (1752), og Cranz i 1770: „karâlit“, mens han dog bemærkede, de kaldte sig „innuit“. Fabricius skrev i sin ordbog (1804) både karålek og kalâlek. Den tredje ordbogsforfatter Kleinschmidt, skrev det (1866) „kalâleq“, og den form har vi den dag i dag. Vi ser en kraftig omlyd r-l. Den omlyd kender vi; men den er ganske speciel, den kendes nemlig i det sydlige Vestgrønland og *kun i ord af europæisk oprin-*

delse. Marie bliver til Mália, skrå til sukulôq - og mens vi har „skrå“, et europæisk låneord, der indledes af s-k-r, lige som „skræling“, så ser vi, at alle konsonanterne er med, selv om den sidste har fået omlyd til l. - Omlyd er utænkelig for eskimoiske ord, men ved „kalâleq“ ser vi en udviklingslinie, som må være naturlig for et oprindeligt europæisk ord.

Peder Olsen Walløe havde ingen kommentarer til sine „saakaldede Kallaler“. Han havde ikke engang bemærket, hvem der kaldte dem for „kallaler“. Cranz havde som nævnt bemærket, at de kaldte sig for „Innuît“, men havde ingen nærmere forklaring om brugen af „Karâlit“. Hans Egede kaldte dem slet og ret „Innuît“ (1729).

Derimod havde Poul Egede en klarere udtalelse i sin ordbog. Han havde som kommentar til „Karâlek, indfødt Grønlander“, skrevet, at det efter sigende var de gamle nordboers betegnelse for de indfødte i dette land. Han sluttede kommentaren med følgende ord: „[K.] bruges i vor tid af den fremmede, der besøger landet, af de indfødte derimod ikke.“ Det fremgår af kommentaren, at Poul Egede selv ikke har set de skrevne kilder, og derfor er det ikke så mærkeligt, at han mente, at ordets oprindelige forbillede, som han nok mente var „kareler“, var nordboernes betegnelse. Desuden, ville det ikke være nok at se selve kilden for at se sammenhængen. Omtrent samtidig mente David Cranz, at det var eskimoernes ord „karâlek“, der er „forbillede“ til nordboernes „skræling“ (1770), og Poul Egede selv oversatte otte år efter ordbogen i „Evangelisterne“ (1758) „in lingvam Gronlandicam“ til „Kara-lin okausiennik“ - og uden kommentarer.

Men inden vi går videre, må vi hellere kigge på det andet europæiske ord, der ofte er på tale, når man ville forklare „kalâleq“. Det er nordboernes betegnelse for eskimoerne (evt. m. m.), som de mødte på Grønland og Nordamerikas østkyst, nemlig ordet „skræling“. Der er unægtelig også lighed, for hvem, der ønsker at finde ligheder. Der skal bare kappes af her, en lyd puttes der, en anden få omlyd, og den sidste gøres i stand. Alle disse tilpasninger, om man kan kalde dem „omforandringer“, er *mulige*, - og hver for sig er de såmænd meget naturlige. Der er bare *for mange*. Til sammenligning skal jeg nævne igen det andet låneord, der indledes af s-k-r: skrå er blevet til *sukulôq*. Det kedelige ved alle de omlyde ved „skræling“ (hvilken vej man end tager) er, at ligheden virker søgt, hvad den måske også er. Når vi nu bliver ved den førømtalte omlyd r-l, og regner med, at kalâleq stammer fra et europæisk ord, kommer et andet spørgsmål: Hvis det stammer fra „skræling“, og altså lige som „qavdlunâq“ stammer fra kontakten med nordboerne, hvorfor har de to ord så ikke den samme udbredelse?

Vi kan hermed ikke give Poul Egede ubetinget ret. Hvis han mente, at karâlek stammede fra skræling, må vi stille os meget tvivlende, og hvis han mente, at det stammede fra „kareler“, så stammer det ikke fra nordboerne, selv om betegnelsen

stammer fra middelalderen, og lad os lige se på den vej, „karelerne“ havde taget til Grønland.

Selv om vi prøver at følge „karelernes“ vej, går vi dog stadig væk tilbage i tiden. Omkring 1420 brugte kartografen Claudius Swart som den første ordet „Careler“ i forbindelse med Grønland. Længst mod nord i hans Grønlandskort stod der: *Regio infidelium Carelorum*, de vantro Karelers rige. I teksten til hans andet kort, der udkom ca. 1430, står der: „Dog kommer, som jeg har set, de vantro Kareler stadig ned på Grønland i store hærskarer, og det uden tvivl fra den anden side Nordpolen . . .“ Claudius Swarts andet kort viser et virkeligt forbedret kendskab til Grønland, især Vestgrønland; det kom jo ca. 10 år efter det første (han lavede 3). Men ellers skal sandsynligheden for Swarts grønlandsrejse her stå hen. Her er det bedre at bemærke, at selv Swarts regnede med den middelalderlige forestilling om, at Grønland var landfast med Nordeuropa. Han havde dog udvidet det isfrie hav temmelig langt nordpå. Men én ting synes det at være klart: selv om Swart virkelig havde været på Grønland, så havde han ikke været i kontakt med nordboerne – og eskimoerne kunne han ikke tale med. Iøvrigt er det ikke klart, om han kun havde set eskimoerne på afstand, om han havde kontaktet dem, eller om det hele ikke var fantasi. Vi kan vist nok her indskyde, at han næppe havde fået ordet „kareler“ fra Grønland.

Et sted må han dog have fået det fra, og vi kommer vel med det samme, om end ikke næsten før, til at tænke på de finske kareler (*karjalaiset*). Swart mente vel, at eskimoerne var en stamme inden for karelerne, og at de var draget nordpå fra Nordeuropa, via Nordpolen og så ned langs Grønlands kyster, men måske mente han, at „karelerne“ havde boet i nordlige del af Grønland i længere tid, siden han skrev „de vantro karelers rige“. Det var en misforståelse, som var vanskelig at undgå, fordi den er lagt til rette i forvejen. Den var beregnet til en kartograf.

Ca. 1320 lavede italieneren Pietro Vesconte et kort over Nordeuropa. Hans kendskab til Nordeuropas befolkning måtte have været indskrænket, for han havde ikke alene placeret de finske kareler nordøst for Nordkap som „de vantro kareler“, men han havde af en uvis grund overhovedet ikke nævnt nogen af de andre stammer som ingrer, liver, ester, jemer, woter o. s. v. Ved ishavskysten på Vescontes kort var der også en halvø afsat og kaldt „Grinland“, det var i samme egn som „de vantro kareler“.

Det var den sidste halvdel af betingelsen for Swarts misforståelse. Den var næsten nok i sig selv, den ville være nok, hvis Swart var så meget middelalderlig videnskabsmand, at han ville sige til sig selv: „Her er der teori og her kendsgerninger, så kan vi se, hvordan vi kan få kendsgerningerne indpasset i teorien!“ Swarts værk var på flere punkter et brud med videnskabelig skrivebordslærdom. Han fulgte nemlig de kendsgerninger, han kendte. Derfor placerede han Grønland vest for Island, vest-nordvest for Irland og med Kap Farvel på højde med Oslo.

Derimod kunne den lærde krønikeskriver Adam af Bremen ikke løsrive sig fra den gamle ptolemæiske verdensopfattelse. Adam havde det svært ved at balancere mellem oplysningerne fra Svend Estridsens hof på den ene side og teorien på den anden side. Mene mene, vejjet vejjet . . . og Svend Estridsen blev fundet for let, og teorien tog hans plads. For kursforskrifter i Norden var ellers klare nok. Men da Adam lavede sit kort, havde han ingen anden plads til Grønland end nordøst for Nordkap, netop der, hvor Vesconte 250 år senere anbragte „de vantro kareler“. Sagen blev ikke bedre af, at Adam blev en benyttet kilde.

Nu var der banet vej til misforståelse også til en Swart. Placering samme sted, Grønland – Grinland, Vinland – Finland, for hvem, der har studeret begge kortene går den lige vej til den antagelse, at eskimoerne, et folk lige som karelerne i udkanten af ens verden, virkelig var en gren af dem.

Hvordan Swart havde fundet på „karelernes hærskarer“, er ikke let at blive klog på; for hans erklæring om at have set dem, er nu kun en erklæring og ikke nogen forklaring. Han havde sandsynligvis heller ikke set nogen hærskare. Men måske havde han haft held til at se en folkevandringsbølge, – eller har vi mon her det første forsøg på at tyde „kareler“, idet ordets stamme er ‚karja‘, der tydes som hær. Men det er stadig væk kun gisninger. Betydningen af ‚karja‘ er man vist stadig uenig om.

Nu er vi ved at gå tilbage i tiden og ved at vandre over Nordpolen kommet til Østfinland, men nu opdager vi, at grønlænderne ikke har fulgt med, og derfor vender vi tilbage til vort udgangspunkt, det sydlige Vestgrønland i begyndelsen af 1700-tallene. Det ser ud til, at de grønlændere, der havde livlig kontakt med europæerne, hurtigt havde overtaget „karålek“ fra europæerne, måske i begyndelsen kun når de talte med europæerne. Det må være forklaringen på, at Poul Egede tog det med som grønlandsk ord, men føjede til, at de indfødte ikke brugte det ord. Det er jo også et kendt fænomen. Jacob Olsen fortalte, at en chippewyan indianer, der talte lidt eskimoisk, med stolthed sagde til ham: „Jeg er ertqileq“, hvilket også passede, da ertqileq eller itqileq var naboeskimoernes betegnelse for chippewyan, det betyder nok ‚den gnid-(luseæg)-befængte‘. Heldigvis havde Jacob Olsen opdaget, at det ikke var stammens egen betegnelse for sig selv. Men det må være vanskeligt for de europæere, der ikke kendte ordets oprindelse, at se, om det var ægte eskimoisk eller ej. Nogle kendte dog den ene side af sagen: at ordet var (gen)indført fra den europæiske grønlandslitteratur. Poul Egede vidste allerede i 1737, at nordboerne kaldte „Innuït“ for „skrellingerne“. Når han nu, tretten år senere skrev om det europæiske forbillede for „karålek“: „*Efter sigende* brugt af de gamle kristne . . .“, (kursivering af mig), så må det være et andet ord end „Skrelling“, Egede tænkte på. Det andet ord må så være „kareler“.

Det centrale område, som blev arnestedet for benyttelsen af ordet kalâleq, må være Godthåb og Frederikshåb kolonierne. Der, hvor kontakten var størst. Allerede i Fabricius' tid (1768–1773) ser det ud til, at ordet var almindelig kendt i Frederikshåb kolonien, selv om grønlænderne stadig væk brugte ordet „inuk“ om sig selv, men også om folk af en anden nationalitet, som Fabricius bemærkede, hvorimod „karâlek“ var „ren“ national betegnelse. Ordet var produkt af kontakt med danskerne, og desværre stammer alle oplysningerne fra dansk side. Jeg er bange for, at ordet derved var blevet overeksponeret. Det må nemlig i begyndelsen mest have været brugt i samtale med danskerne, og man skal nu kunne temmelig meget af et selvlært sprog, før man kan se, hvad der er undtagelse, og hvad der ikke er.

„Kalâleq“s nordgående udbredelse kender vi, men vi ser af de her dragne slutninger, at der også måtte have været en sydgående gren syd for Frederikshåb.

Omkring 1850 fik „kalâleq“s sejrsgang ny vind i sejlene, da det ene af to nye seminarier blev placeret i Godthåb, og på seminariet brugte man „kalâleq“. Man udsendte kateketer til en stor del af Grønland. Disse kateketer havde lært en masse efter datidens forhold, og desuden som et ekstranummer havde de lært at kalde sig selv for „kalâleq. De blev så at sige åndelige ledere.

Teknikken kom også dette ord til undsætning. Med det nye trykkeri i Godthåb og det nye tidsskrift „Atuagagdliutit“, der udkom i 1861 og blev uddelt gratis til alle husstande i Grønland, kom „kalâleq“ ind i alle hjem. Tidsskriftet fastslog „kalâleq“ som nationalitetsbetegnelse. På den måde blev „kalâleq“ kendt i hele Vestgrønland hen imod slutningen af det forrige århundrede. Det tog dog længere tid at fortrænge „inuk“, der af enkelte endnu brugtes, da vi var børn, ja måske endnu i dag.

Ingen af de tidlige grønlandsforfattere har udtalt sig klart om sagens kerne: Havde man nordboberetningerne eller Swart som kilde? Med andre ord, var „karâlek“s forbillede „skræling“ eller „kareler“? – Poul Egede synes at mene, at det var det sidste, mens Cranz mente, at karâlek var forbilledet for skrelling.

Jeg samler trådene sammen til sidst: „kalâleq“ er en betegnelse for grønlænderen. Tidligere form blev skrevet „karâlek“ Det kom først i brug ca. 1720 i det sydvestlige Vestgrønland. Ordet stammer mest sandsynligt fra „kareler“, der egentlig er betegnelse for en finsk folkestamme og betyder muligvis „hær“. Blandt eskimoerne kendes „kalâleq“ kun af grønlænderne og Labradoreskimoerne, og begge steder betyder det „grønlænder“, og begge steder har brødremenigheden (eller har haft) missionsstationer. Omlyd fra r-l (karâlek – kalâleq) viser ordets europæiske oprindelse tydeligere. Dets geografiske udbredelse samt dets plads inden for sproget tyder på en ringe alder. På grønlandsk er „kalâleq“ ikke til at definere, selv om det, hvis det var eskimoord, ville være sammensat ord (at bedømme efter længden og formen); det eneste, der kan defineres, er ordets brug.

Vi er nået så vidt og opdager blot, at ingen af forklaringerne kan bortdrive den anden. Der er noget, der halter ved dem begge to. Min tvivl angående „skræling“ har jeg allerede talt om. Angående Swart, så blev hans første værk genopdaget i 1889 og teksten dertil få år senere. Men han havde to andre værker og er blevet citeret af f. eks. Franciscus Irenicus, der talte om Carelernes herskare på Grønland, „som Niger (Swart) havde omtalt det“. Og ved lykketræf . . . — ja jeg ved såmænd ikke, om man ville kalde det lykketræf, om en af de grønlandsinteresserede i 1740-erne fik fat i en bog, hvor der stod noget om karelerne på Grønland. De søgte vel dengang som nu værker, der berørte Grønland. Det synes ganske vist mærkeligt i så tilfælde, at ingen af 18. århundredes grønlandsforfattere refererede til Swart, men når vi nu igen erindrer, at Poul Egede efter oplysningerne at dømme kun havde fået det meddelt mundtligt, er det sandsynligt, at værkerne i alt fald ikke var i dansk eje, men var forblevet i det sydlige Europa, hvor de jo så dagens lys, og hvor de vel var blevet fundet af en berejst mand, ikke nødvendigvis en dansker.

Det sidste problem har jeg ikke andet svar på end, at det ikke kan bevises. Poul Egede, der sikkert ikke var uvidende om, at der allerede dengang sattes forbindelse mellem „karålek“ og „skrelling“, havde ingen bemærkning. Hvordan kunne han lade være med det, hvis ordet ikke var „skrelling“. Men selv det kan have en fornuftig forklaring, idet de bøger, der satte forbindelse mellem „karålek“ og „skrelling“ udkom så mange år efter Poul Egedes bog, at forestillingen om forbindelsen mellem de to ord kan være kommet senere.